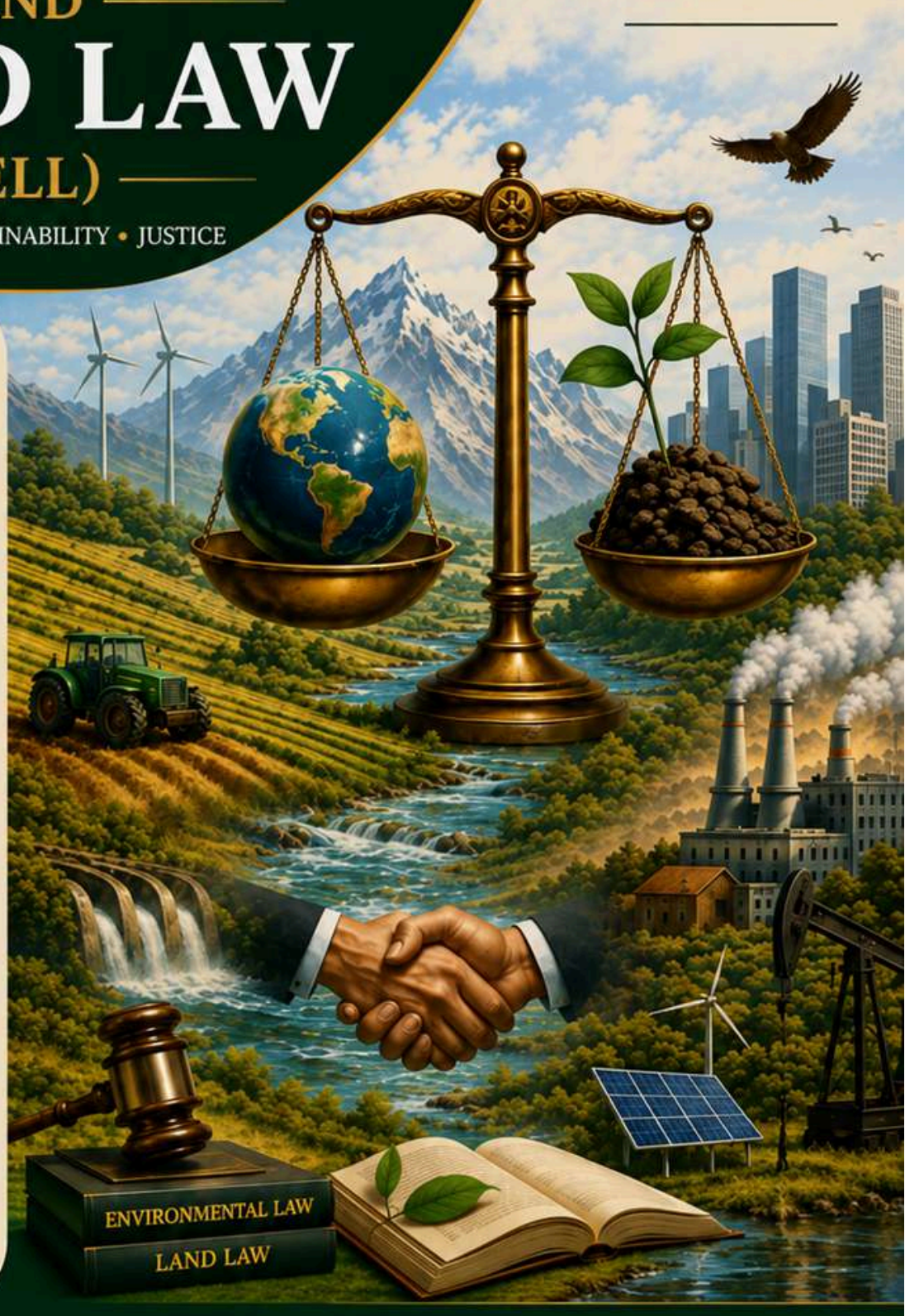
JOURNAL OF ENVIRONMENTAL AND LAND LAW (JELL)

ISSN
3093-9321

LAW • ENVIRONMENT • SUSTAINABILITY • JUSTICE

OUR FIELDS

- Land law and agrarian relations
- Environmental law and climate change
- Water law and transboundary cooperation
- Urban planning and zoning law
- Natural resources and energy law

OUR INDEXING

- Google Scholar
- Zenodo
- DOI
- OpenAIRE
- Open Access

https://unireview.uz/index.php/jell

Published by
UniLex Global

VOLUME 2 | ISSUE 1

OCTOBER 2026

"UNILEX GLOBAL" LLC

Ekologiya va yer huquqi jurnali / Journal of Environmental and Land Law

October, 2026
VOLUME 2, ISSUE 1

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief, Tukhtashev Hikmatilla Ismatillaevich - Head of the Department of Legal Sciences, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (PhD), TIIAME National Research University, Tashkent, Republic of Uzbekistan.

1. **Editorial Board Members Kholmuminov Juma Toshtemirovich** - Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Department of Environmental Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
2. **Editorial Board Members Fayziev Shukhrat Khasanovich** - Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Department of Environmental Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
3. **Editorial Board Members Uzakova Gozal Sharipovna** - Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Department of Environmental Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
4. **Editorial Board Members Narzullaev Olim Kholmamatovich,** Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Department of Environmental Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
5. **Editorial board members Kenjaev Rustam Khaydarovich,** Candidate of Legal Sciences (PhD), Professor, Head of the Department of Environmental Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
6. **Editorial Board Members Utegenov Ongarbay Dariyabayevich -** Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Department of Finance, Tashkent University of Chemical Technology – International University, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
7. **Editorial Board Members Hayitov Hasan Shermatovich** - Candidate of Legal Sciences (PhD), Investigator, Shykhontohur District Division, Department for Combating Economic Crimes under the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
8. **Editorial Board Members Khodjaeva Aziza Bakhtiyarovna -** Doctor of Philosophy in Legal Sciences (PhD) "Academy of Labor and Social Relations" under the Federation of Trade Unions of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
9. **Editorial Board Members Nishonov Abdulloh Ubaydulloh ugli -** Senior Lecturer Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
10. **Editorial Board Members Makhkamov Durbek Nematovich -** Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Dean, Faculty of Public Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
11. **Editorial Board Members Usmanov Muhammad Bahritdinovich -** Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
12. **Editorial Board Members Juraev Yuldash Achilovich -** Doctor of Legal Sciences (DSc), Associate Professor Senior Researcher, Parliamentary Research Institute under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
13. **Editorial Board Members Nurmatov Mirgolib Mirzayevich -** Doctor of Legal Sciences (DSc), Professor, Head of the Department of Special Legal Sciences and Military Diplomacy, University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
14. **Editorial Board Members Bobokulov Shoxnazar Ochilovich -** Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Acting Professor, Department of Legal Sciences, Tashkent International University, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
15. **Editorial Board Members Mirzaabdullaeva Matluba Rustamovna -** Candidate of Legal Sciences, Associate Professor Associate Professor, Department of Environmental Law, Tashkent State University of Law, Tashkent, Republic of Uzbekistan.
16. **Editorial Board Members Allayorov Tulqin Ruziqulovich -** Doctor of Philosophy in Philology (PhD), Associate Professor Nizami Named Tashkent State Pedagogical University, Tashkent, Republic of Uzbekistan.

EKOLOGIYA VA YER HUQUQI JURNALI /
JOURNAL OF ENVIRONMENTAL AND LAND LAW
Journal homepage: https://unireview.uz/index.php/jell

EKOTURIZM FAOLIYATIDAN KELIB CHIQADIGAN EKOLOGIK ZARAR UCHUN HUQUQIY JAVOBGARLIK

Toshmirzayeva Muslima G'ayrat qizi
"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti
magistr talabasi
To'xtashev Hikmatilla Ismatillayevich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti

MAQOLA MA'LUMOTI

Kalit so'zlar:
ekoturizm,
ekologik zarar,
huquqiy javobgarlik,
atrof-muhitni muhofaza qilish,
ekologik monitoring,
zararni qoplash,
biologik xilma-xillik.

A N N O T A T S I Y A

Ekoturizm tabiatni muhofaza qilish, biologik xilma-xillikni saqlash va mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ko'maklashadi. Shu bilan birga, ekoturistik faoliyatning kengayishi chiqindilarning to'planishi, suv va tuproqning ifloslanishi, tabiiy ekotizimlarning buzilishi hamda o'simlik va hayvonot dunyosiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mazkur muammolar ekoturizm faoliyatidan kelib chiqadigan ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlik mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Tadqiqotning maqsadi ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlikning huquqiy asoslarini tahlil qilish va uning samaradorligini oshirish yo'nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy, formal-yuridik va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. O'zbekistonning ekologiya va turizm sohasidagi qonunchiligi, tegishli xalqaro huquqiy hujjatlar hamda ekoturizmning ekologik oqibatlariga oid ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Natijalar atrof-muhitni samarali muhofaza qilish uchun oldini olish choralari, ekologik monitoring, zarar yetkazgan subyektlarni aniqlash va yetkazilgan zararni qoplash mexanizmlarini kompleks qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Turizm subyektlarining ekologik majburiyatlarini aniq belgilash, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish alohida ahamiyatga ega. Xulosa sifatida huquqiy javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash, ekologik zararni baholash usullarini takomillashtirish va zararni qoplash mexanizmlarini rivojlantirish zarurligi asoslandi. Ushbu choralar ekoturizmni rivojlantirish va tabiiy ekotizimlarni saqlash o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

UNILEX GLOBAL

EKOLOGIYA VA YER HUQUQI JURNALI /
JOURNAL OF ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Journal homepage: https://unireview.uz/index.php/jell

LEGAL LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED BY ECOTOURISM ACTIVITIES

ARTICLE INFO

Keywords:
ecotourism,
environmental damage,
legal liability,
environmental protection,
environmental monitoring,
compensation for damage,
biodiversity.

A B S T R A C T

Ecotourism contributes to nature conservation, biodiversity protection, and local community development. However, the expansion of ecotourism activities may also lead to environmental damage, including waste accumulation, water and soil pollution, ecosystem degradation, and adverse effects on flora and fauna. These challenges highlight the need to strengthen legal liability mechanisms for environmental damage arising from ecotourism. This study aims to examine the legal framework governing environmental liability in ecotourism and identify measures to improve its effectiveness. The research employs systematic analysis, comparative legal analysis, formal legal analysis, and generalization. The study examines national environmental and tourism legislation, relevant international legal instruments, and academic research on the environmental impacts of ecotourism. The findings indicate that effective environmental protection requires an integrated approach combining preventive measures, environmental monitoring, the identification of responsible parties, and appropriate compensation for environmental damage. Particular attention is given to establishing clear environmental obligations for tourism operators, improving waste management practices, and ensuring the sustainable use of natural resources. The study concludes that strengthening the inevitability of legal liability, improving environmental damage assessment procedures, and developing effective compensation mechanisms are essential for sustainable ecotourism. These measures can help balance tourism development with the conservation of natural ecosystems.

ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УЩЕРБ, ВОЗНИКАЮЩИЙ В РЕЗУЛЬТАТЕ ЭКОТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ИНФОРМАЦИЯ СТАТЬЕ

Ключевые слова:
экотуризм,
экологический вред,
юридическая ответственность,
охрана окружающей среды,
экологический мониторинг,
возмещение вреда,

А Н Н О Т А Т С И Я

Экологический туризм способствует охране природы, сохранению биологического разнообразия и социально-экономическому развитию местных сообществ. Вместе с тем расширение экотуристической деятельности может приводить к причинению экологического вреда, включая накопление отходов, загрязнение воды и почвы, нарушение природных экосистем и негативное воздействие на флору и фауну. Указанные проблемы

биологическое разнообразие.

обусловливают необходимость совершенствования механизмов юридической ответственности за экологический вред, возникающий в результате экотуристической деятельности. Цель исследования заключается в анализе правовых основ такой ответственности и определении направлений повышения её эффективности. В исследовании использованы системный, сравнительно-правовой и формально-юридический методы, а также метод обобщения. Проанализированы национальное законодательство в сфере охраны окружающей среды и туризма, соответствующие международно-правовые документы и научные исследования экологических последствий экотуризма. Результаты исследования показывают, что эффективная охрана окружающей среды требует комплексного подхода, включающего предупредительные меры, экологический мониторинг, установление ответственных субъектов и возмещение причинённого вреда. Особое значение имеют определение экологических обязанностей субъектов туристической деятельности, совершенствование управления отходами и обеспечение рационального использования природных ресурсов. Сделан вывод о необходимости обеспечения неотвратимости юридической ответственности, совершенствования методов оценки экологического вреда и развития механизмов его возмещения. Реализация указанных мер позволит согласовать развитие экотуризма с сохранением природных экосистем.

Ekoturizm deganda destinatsiyaning tabiiy muhitini saqlagan holda, nisbatan o’zlashtirilmagan tabiiy hududlarga tabiatdan estetik zavq olish, yovvoyi tabiat haqida bilim to’plash hamda mahalliy madaniyat bilan uning asl muhitida tanishish maqsadida amalga oshiriladigan sayohat tushuniladi. Ekoturizm ko’plab mamlakatlarda, ayniqsa muhofaza etiladigan hududlarda keng targ’ib qilinadi va turizmning barqaror rivojlanishiga hissa qo’shadi. To’g’ri tartibga solingan taqdirda ekoturizm davlatga qo’shimcha iqtisodiy foyda keltirishi mumkin. Biroq, noto’g’ri tartibga solinmagan ekoturizm faoliyati atrof-muhit va aholiga salbiy ta’sir ko’rsatadi, shu sababli mahalliy aholi ko’pincha unga qarshi norozilik bildiradi. Shuning uchun ekoturizmning barqaror rivojlanishini atrof-muhitni muhofaza qilish bilan uyg’unlashtirish turizm rivojlanayotgan mamlakatlarda qizg’in munozara mavzusiga aylangan. Ekoturizmning kompleks modeli atrof-muhitni yaxshilashga xizmat qiluvchi barqaror xususiyatlarni o’z ichiga oladi, global miqyosga ega bo’ladi hamda ekologik va ijtimoiy-madaniy darajalarni qamrab oladi. Yaxshi tashkil etilgan ekoturizm

iqtisodiy foyda keltiradi, bu esa ekologik iqtisodiyotning asosini tashkil etadi. Ekoturizm modeli resurslar iste'molini kamaytirish, bog'liq tarmoqlar sonini ko'paytirish, turizm samaradorligini sezilarli oshirish hamda turistik obyektlarning obro'sini mustahkamlash imkonini beradi. Shunday qilib, ekoturizmni rivojlantirish modeli muhim afzalliklarga ega, shu sababli ekoturizm butun dunyoda tobora dolzarb ilmiy tadqiqot yo'nalishiga aylanmoqda. Ekologik siyosat turizmning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim bo'g'in sifatida milliy va xalqaro turizm tashkilotlari hamda tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari tomonidan keng e'tirof etilgan. Jahon turizm agentliklarining statistikasi va bozorning hozirgi holatiga ko'ra, ekoturizm xizmatlari umumiy turizm bozorining 31 foizini tashkil etadi [1]. Hozirgi vaqtda ekoturizmni rivojlantirish foyda olish bir qatorda, atrof-muhitni asrash, biologik xilma-xillikni saqlash va mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olish kabi masalalarning dolzarbligini oshirmoqda. Ammo, ekoturizmning ushbu maqsadlarga muvofiq rivojlantirish masalasi turistik faoliyatni to'g'ri tashkil etish, ekologik normalarnini takomillashtirish va ularga rioya qilinishiga bevosita bog'liq hisoblanadi.

Ekoturistik manzillarda yuzaga keladigan ekologik zarar, shubhasiz, atrofdagi aholiga ham, turizm sohasining barqaror rivojlanishiga ham keng ko'lamli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Atrof-muhitning ifloslanishi yoki zararlanishi turistik manzilning sifati va jozibadorligini pasaytiradi. Natijada, bu holat turistik faoliyatning uzoq muddatli barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, ekoturizm obyektlarini boshqarishda atrof-muhitni muhofaza qilish muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Ekoturizm rivojlangani sari, ekologik zarar va atrof-muhitga xavf ham ortib boradi. Shu sababdan ham ekologik zararlarning oldini olish va bunday zararlarni yuzaga kelishini bartaraf etish juda muhim o'rganilishi kerak bo'lgan masalalardan biri hisoblanadi [2]. Xorij tajribasi bu masalaga turlicha yondashishini ko'rsatadi. Masalan, Yevropa Ittifoqining 2004/35/EC direktivasi ekologik zarar uchun javobgarlikni "ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyiliga asoslaydi [3], Kanadaning Milliy parklar to'g'risidagi qonuni esa ekologik zarar uchun javobgar shaxsga zararni kamaytirish choralarini ko'rish majburiyatini yuklaydi [4]. O'zbekistonda ekoturizm "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida''gi [5] qonun doirasida tartibga solinadi. Ularda ekoturizm faoliyatiga xos javobgarlik normalari qay darajada aniqlashtirilganligi alohida tahlilni talab qiladi. Mavzuning dolzarbligi ekologik turizmni rivojlantirish jarayonida iqtisodiy manfaatlar va atrof-muhitni muhofaza qilish talablarini o'zaro muvofiqlashtirish zarurati bilan belgilanadi. Chunki turizmdan qisqa muddatda iqtisodiy daromad olishga ustuvor ahamiyat berilishi kelajakda tabiatga jiddiy zarar yetishi va ekologik muammolarning kuchayishiga sabab

bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, ekologik turizm sohasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarni tartibga solish, xususan, tabiiy resurslarga yetkazilgan zarar uchun javobgarlik masalasini aniqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, turistik faoliyat natijasida tuproq, suv resurslari, o'simlik va hayvonot dunyosi yoki muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga zarar yetkazilgan hollarda javobgarlik subyektini belgilash hamda uning mezonlarini aniqlash dolzarb huquqiy masalalardan biridir. Bunda turistning shaxsiy xatti-harakatlari, turoperatorning faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq qarorlari, tabiiy hudud ma'muriyatining nazorat vazifalari, turistik infratuzilma egasining majburiyatlari va vakolatli davlat organlarining faoliyati alohida baholanishi lozim. Mazkur subyektlarning huquq va majburiyatlarini aniq chegaralash ekologik zararning oldini olish, uning oqibatlarini bartaraf etish hamda yetkazilgan zarar uchun adolatli va qonuniy javobgarlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi ekoturizm sohasida ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlik masalasini o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan uchta asosiy yo'nalish, ya'ni ekologik zararning oldini olish, uning oqibatlarini bartaraf etish va tegishli javobgarlik choralarini amalga oshirish nuqtayi nazaridan tizimli ravishda yoritish bilan belgilanadi. Bundan tashqari, tadqiqotda ekologik zarar natijasida yuzaga kelgan moliyaviy kompensatsiya majburiyati bilan buzilgan tabiiy muhitni avvalgi holatiga qaytarish yoki uning ekologik funksiyalarini tiklashga qaratilgan choralar o'rtasidagi huquqiy farqlar tahlil qilinadi. Taklif etilayotgan yondashuv ekoturistik faoliyat oqibatida zarar yuzaga kelgandan keyin javobgarlik belgilash bilangina cheklanmay, ehtimoliy ekologik xavflarni oldindan aniqlash, ularni kamaytirish va tabiiy hududlarni muhofaza qilishga qaratilgan profilaktik huquqiy mexanizmni shakllantirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot ekoturizm faoliyatidan kelib chiqadigan ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlikning normativ asoslarini aniqlash, amaldagi huquqiy mexanizmlarning mazmunini tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot sifatga asoslangan huquqiy tahlil (qualitative legal research) shaklida tashkil etilib, uning asosiy metodologik yo'nalishini doktrinal va qiyosiy-huquqiy tadqiqot usullari tashkil etadi. Doktrinal huquqiy tadqiqot qonunchilik normalari, huquqiy tamoyillar va tegishli huquq manbalarini tizimli o'rganish orqali muayyan huquqiy muammoning mazmunini ochib berishga xizmat qiladi. P. Ishwara Bhatning huquqiy tadqiqot metodologiyasiga oid ishida doktrinal yondashuv turli huquqiy qoidalar, nazariy

qarashlar va tamoyillarni tahlil qilish hamda umumlashtirish imkonini beruvchi usul sifatida izohlanadi [6]. Shu sababli ushbu metod ekoturizm faoliyatida ekologik zarar yuzaga kelganda qo'llanadigan huquqiy normalarni aniqlash, ularning o'zaro aloqasini ochib berish va mavjud tartibga solish mexanizmlarini baholash uchun tanlandi.

Tadqiqot dizayni o'zaro bog'liq to'rtta bosqich asosida shakllantirildi:

1. Muammoni konseptual aniqlashtirish: ekoturizm, ekologik zarar, zarar yetkazgan subyekt va huquqiy javobgarlik tushunchalarining tadqiqot doirasidagi mazmunini belgilash.
2. Huquqiy va ilmiy manbalarni yig'ish: milliy normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro huquqiy materiallar hamda mavzuga oid ilmiy maqolalarni tanlash.
3. Manbalarni tizimli va qiyosiy tahlil qilish: huquqiy normalarning mazmunini, qo'llanish shartlarini, o'zaro bog'liqligini va mavjud muammolarni aniqlash.
4. Natijalarni umumlashtirish va takliflar ishlab chiqish: aniqlangan muammolar asosida milliy qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan xulosalarni shakllantirish.

Mazkur dizayn tadqiqotning nazariy asoslari bilan amaliy huquqiy muammolar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi. Bunda tadqiqotning asosiy tahlil birligi sifatida ekologik zarar uchun javobgarlikni belgilashga aloqador huquqiy norma, ilmiy maqoladagi konseptual yondashuv yoki xorijiy huquqiy mexanizm qabul qilinadi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotda o'rganilayotgan muammoning huquqiy xususiyatidan kelib chiqib, bir-birini to'ldiruvchi beshta asosiy usuldan foydalanish nazarda tutiladi: normativ-huquqiy tahlil usuli, qiyosiy-huquqiy tahlil usuli, tizimli-huquqiy tahlil usuli, ilmiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilish usuli, mantiqiy tahlil va umumlashtirish usuli.

Normativ-huquqiy tahlil usuli. Normativ-huquqiy tahlil tadqiqotning asosiy usuli hisoblanadi. Ushbu usul orqali O'zbekiston Respublikasida turizm faoliyati, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va yetkazilgan zararni qoplash masalalarini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar o'rganiladi. Tahlil uchun, avvalo, O'zbekiston Respublikasining ''Turizm to'g'risida''gi Qonuni, ''Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida''gi Qonuni hamda Fuqarolik kodeksining zararlarni qoplashga taalluqli normalari tanlanadi. Zaruratga qarab, ekologik huquqbuzarliklar uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlikni belgilovchi qonunchilik normalari ham ko'rib chiqiladi. Har bir tegishli norma quyidagi mezonlar asosida tahlil qilinadi:

- normaning huquqiy tartibga solish predmeti;

- normada belgilangan majburiyat yoki taqiq;
- majburiyat yuklatilgan subyektlar;
- normani qo'llash shartlari;
- huquqbuzarlik yoki ekologik zarar yuzaga kelgandagi huquqiy oqibatlar;
- zararni oldini olish, qoplash yoki bartaraf etish imkoniyatlari;
- normaning ekoturizm faoliyatiga tatbiq etilish doirasi.

Bunday tahlil umumiy ekologik talablar bilan turistik faoliyatga bevosita aloqador majburiyatlarni farqlash imkonini beradi. Shuningdek, u ekologik zarar yuzaga kelganida javobgarlikning qaysi huquqiy asoslari qo'llanishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Normativ-huquqiy tahlil jarayonida qonunlarning faqat alohida moddalarini ko'rib chiqish bilan cheklanilmaydi. Tegishli normalar o'rtasidagi tizimli bog'liqlik, ularning huquqiy kuchi va amaldagi tahriri ham hisobga olinadi. Bunda rasmiy huquqiy manbalarda e'lon qilingan matnlarga ustuvor ahamiyat beriladi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil usuli. Qiyosiy-huquqiy usul O'zbekiston qonunchiligidagi ekologik javobgarlik mexanizmlarini xorijiy huquqiy yondashuvlar bilan taqqoslash maqsadida qo'llanadi. Tadqiqot doirasida Yevropa Ittifoqining 2004/35/EC-sonli Atrof-muhit uchun javobgarlik to'g'risidagi direktivasi qiyosiy manba sifatida o'rganiladi. Ushbu hujjat atrof-muhitga yetkazilgan zararning oldini olish va uni bartaraf etish masalalarini tartibga soladi. U O'zbekiston hududida bevosita amal qiluvchi milliy hujjat sifatida emas, balki xorijiy huquqiy tajribani o'rganish manbasi sifatida qo'llanadi.

Tizimli-huquqiy tahlil usuli. Tizimli-huquqiy tahlil ekologik zarar uchun javobgarlikni alohida huquqiy normalar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'langan mexanizmlar majmui sifatida o'rganish uchun qo'llanadi. Ekoturizm faoliyati natijasida zarar yuzaga kelganida bir vaqtning o'zida turizm, ekologiya, fuqarolik huquqi va ayrim hollarda ma'muriy yoki jinoiy huquq normalari ahamiyat kasb etishi mumkin. Shu sababli faqat bitta qonun yoki javobgarlik turini tahlil qilish muammoning barcha jihatlarini qamrab olmaydi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni. Tadqiqot uchun ma'lumotlar ikki asosiy manbadan yig'ildi: normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlar. Milliy qonunchilikka oid ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasining LexUZ milliy qonunchilik bazasi orqali o'rganildi. Bunda turizm, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlikka oid hujjatlarga e'tibor qaratildi. Xalqaro huquqiy tajribani tahlil qilish uchun Yevropa Ittifoqining ekologik javobgarlikka oid hujjatlari ham ko'rib chiqildi. Ilmiy adabiyotlar Google Scholar, Scopus, Web of Science va Crossref kabi ilmiy qidiruv tizimlari

orqali aniqlanishi mumkin bo'lgan, ekoturizm, ekologik zarar va huquqiy javobgarlik masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarni qamrab oldi. Manbalarni tanlashda ularning mavzuga aloqadorligi, ilmiy ishonchliligi, nashr ma'lumotlarining tekshirilishi va tadqiqot uchun ahamiyati asosiy mezon sifatida belgilandi.

NATIJALAR

Ekoturizm faoliyatidan kelib chiqadigan ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlik masalasi turizmning ekologik ta'siri, tabiiy resurslarni muhofaza qilish, turistik faoliyatni tartibga solish va zarar yetkazgan subyektning majburiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Ushbu mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishda ikki asosiy yo'nalishni farqlash mumkin. Birinchi yo'nalishdagi tadqiqotlar ekoturizmning tabiiy muhitga amaldagi ta'sirini va uning barqarorligini o'rganadi. Ikkinchi yo'nalish esa ekologik talablarni huquqiy jihatdan belgilash, turistik faoliyat ishtirokchilarining mas'uliyatini aniqlash va ekologik zararning oldini olish mexanizmlariga e'tibor qaratadi. Mazkur yo'nalishlar bir-birini to'ldiradi, biroq ularning tadqiqot obyekti va xulosalari bir xil emas. Ekoturizmning tabiatni muhofaza qilishdagi rolini o'rgangan Amanda L. Stronza, Carter A. Hunt va Lee A. Fitzgerald 2019-yilda e'lon qilingan "Ecotourism for Conservation?" nomli sharh maqolasida ekoturizmning tabiatni muhofaza qilish va mahalliy rivojlanishga ijobiy hissa qo'shishi mumkinligini, lekin bu natijalar avtomatik ravishda yuzaga kelmasligini ta'kidlaydi. Mualliflar ekoturizmning amaliy natijalarini baholashda ekologik va ijtimoiy ta'sirlar ko'pincha alohida o'rganilishi, uzoq muddatli kuzatuvlar esa yetarli bo'lmasligi muammosini ko'rsatadi [7].

Ushbu yondashuvning muhim jihati shundaki, olimlar ekoturizmning ijobiy maqsadlarini uning amaldagi natijalaridan ajratib baholash zarurligini asoslaydi. Boshqacha aytganda, faoliyatning "ekoturizm" deb nomlanishi tabiiy muhitga zarar yetkazilmayotganini o'z-o'zidan isbotlamaydi. Mazkur xulosa huquqiy javobgarlik mavzusi uchun metodologik ahamiyatga ega: javobgarlikni belgilashda korxonaning o'zini ekologik turizm subyekti sifatida taqdim etishiga emas, balki uning haqiqiy faoliyati, ekologik majburiyatlari va yuzaga kelgan oqibatlarga e'tibor qaratish lozim. Biroq Stronza va hammualliflarining tadqiqoti, avvalo, ekoturizmning tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liq natijalarini umumlashtiradi. Shu sababli u muayyan huquqbuzarlik uchun kim javobgar bo'lishi, zararning miqdori qanday hisoblanishi yoki javobgarlikning qaysi turi qo'llanishi kabi yuridik masalalarga bevosita va batafsil javob bermaydi. Demak, ushbu manba ekologik zarar xavfi va uni baholash zaruratini asoslash uchun foydali bo'lsa-da, javobgarlikning aniq huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish uchun normativ-huquqiy manbalar bilan to'ldirilishi

kerak.

Ekoturizm tushunchasi va uni davlat tomonidan tartibga solish masalalarini yanada bevosita o'rgangan Andrew Torsney, Patrick O'Driscoll va Yvonne M. Buckley 2025-yilda chop etilgan "Defining ecotourism for mainstream application and to support sustainable tourism governance" maqolasida ekoturizmning yagona va aniq mezonlari mavjud bo'lishi zarurligiga e'tibor qaratadi [8]. Mualliflarning ta'kidlashicha, tabiatga asoslangan turizm bilan ekologik muhofazaga yo'naltirilgan ekoturizmni bir tushuncha sifatida qabul qilish noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Tabiiy hududda amalga oshiriladigan har qanday turistik faoliyat ham tabiatni muhofaza qilishga xizmat qilavermaydi. Shu bois ekoturizmning ekologik maqsadlari, barqarorlik mezonlari va amaliy talablarini aniq belgilash samarali boshqaruvning muhim sharti hisoblanadi. Torsney va hammualliflarining yondashuvi Stronza va hammualliflarining fikrlarini davom ettiradi, biroq muammoning boshqa jihatiga urg'u beradi. Stronza va hammualliflar ekoturizmning haqiqiy ekologik natijalarini ishonchli baholash zaruratiga e'tibor qaratsa, Torsney va hammualliflar bunday baholashni ta'minlash uchun tushunchalar va boshqaruv mezonlarini aniq belgilash muhimligini ko'rsatadi. Shunday qilib, birinchi tadqiqotda natijalarni baholash muammosi, ikkinchisida esa baholash uchun zarur mezonlarni belgilash muammosi ustuvor o'rin egallaydi. Mazkur ikki yondashuvning umumiy jihati — ekoturizmning ijobiy ekologik maqsadlarini amaliy natijalar bilan tekshirish zarurligini tan olishidir. Farqi shundaki, Stronza va hammualliflarining tadqiqoti mavjud ilmiy dalillarni umumlashtirish va ta'sirlarni o'lchashga ko'proq yo'naltirilgan bo'lsa, Torsney va hammualliflarining maqolasi ekoturizmni barqaror boshqarish uchun aniq ta'riflar va qo'llanadigan mezonlar zarurligini asoslaydi. Huquqiy nuqtayi nazardan, ushbu fikrlarni birlashtirish mumkin: ekologik javobgarlik samarali bo'lishi uchun, bir tomondan, turistik subyektlarning majburiyatlari aniq belgilanishi, ikkinchi tomondan esa ularning bajarilishi tekshiriladigan ko'rsatkichlar orqali baholanishi kerak. Biroq aniq ta'rif va ekologik mezonlarning mavjudligi javobgarlikning o'zi uchun yetarli emas. Huquqiy javobgarlikni qo'llash uchun majburiyatning buzilganligi, tegishli huquqiy asoslar va zarur hollarda zarar bilan qilmish o'rtasidagi sababiy bog'lanish ham aniqlanishi lozim. Shu ma'noda, Torsney va hammualliflarining boshqaruvga oid yondashuvini ekologik zarar uchun javobgarlik masalasiga tatbiq etishda ekologik standartlar bilan javobgarlik normalari o'rtasidagi bog'liqlikni alohida o'rganish talab etiladi.

Ekoturizm va ommaviy turizmning ekologik ta'sirini miqdoriy baholashga Mehdi Marzouki, Géraldine Froger va Jérôme Ballet tomonidan 2012-yilda Sustainability jurnalida

e’lon qilingan “Ecotourism versus Mass Tourism: A Comparison of Environmental Impacts Based on Ecological Footprint Analysis” maqolasi misol bo’la oladi [9]. Mualliflar ekologik iz tahlilidan foydalanib, Tunis va Seyshel orollaridagi turizm modellarini qiyoslaydi. Tadqiqotda ekoturizm sifatida targ’ib qilinadigan manzilning umumiy ekologik izi ayrim holatlarda ommaviy turizm manzilinikidan ham yuqori bo’lishi mumkinligi ko’rsatiladi. Bunda uzoq masofaga aviaqatnovlar va turistik iste’molning boshqa shakllari muhim omillar sifatida ko’rib chiqiladi. Birinchi ikki tadqiqot ekoturizmning mazmuni, natijalarini baholash va boshqaruv mezonlariga urg’u bergan bo’lsa, Marzouki va hammualliflar ekoturizmning ekologik samaradorligi haqida umumiy tasavvur bilan cheklanmasdan, uni aniq tahlil vositasi orqali baholashga harakat qiladi. Ularning natijalari ekoturizmning ekologik ta’sirini faqat tashrif buyuriladigan hudud doirasida ko’rib chiqish yetarli emasligini ko’rsatadi. Turistlarning transporti, energiya iste’moli va infratuzilmaga bo’lgan ehtiyoji ham umumiy ekologik ta’sirning bir qismi bo’lishi mumkin.

Shu bilan birga, ushbu tadqiqotning o’ziga xos cheklovlari mavjud. Ekologik iz ko’rsatkichi turizmning umumiy ekologik bosimini baholashga yordam bersa-da, u muayyan huquqbuzarlik natijasida yuzaga kelgan zararning yuridik miqdorini yoki aniq subyektning javobgarligini o’z-o’zidan belgilamaydi. Bundan tashqari, maqolada qo’llangan ko’rsatkichlar va ikki manzil bo’yicha olingan natijalarni barcha ekoturizm hududlariga bevosita tatbiq etish mumkin emas. Shuning uchun mazkur ishni ekologik zarar xavfini aniqlash va oldini olishga oid ilmiy dalil sifatida qo’llash maqsadga muvofiq, biroq huquqiy javobgarlikning bevosita mezoni sifatida talqin qilish to’g’ri bo’lmaydi. Turizmning tabiiy muhitga ta’sirini faqat infratuzilma yoki resurslar iste’moli bilan cheklab bo’lmaydi. Tom Moorhouse, Neil C. D’Cruze va David W. Macdonald tomonidan 2017-yilda Journal of Sustainable Tourism jurnalida chop etilgan “Unethical use of wildlife in tourism: what’s the problem, who is responsible, and what can be done?” maqolasida yovvoyi hayvonlardan turistik maqsadlarda foydalanishning ekologik va axloqiy jihatlari tahlil qilinadi [10]. Mualliflar ayrim yovvoyi hayvonlar bilan bog’liq turistik xizmatlar tabiatni muhofaza qilish yoki ekologik ta’limga hissa qo’shishi mumkinligini tan oladi. Shu bilan birga, tijoriy manfaat ustuvor bo’lgan holatlarda hayvonlar farovonligi va tabiatni muhofaza qilish talablariga zarar yetishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Ularning fikricha, turistlarning xizmat haqidagi ijobiy taassurotlari uning ekologik yoki axloqiy jihatdan maqbulligini isbotlash uchun yetarli emas. Moorhouse va hammualliflarining yondashuvi avvalgi tadqiqotlardan o’rganish obyekti bilan farq qiladi.

Stronza va hammualliflar ekoturizmning umumiy ekologik va ijtimoiy natijalariga e'tibor qaratgan bo'lsa, Moorhouse va hammualliflar yovvoyi hayvonlar bilan bog'liq turistik xizmatlar hamda ularga nisbatan mas'uliyat masalasini chuqurroq ko'rib chiqadi. Marzouki va hammualliflarning tadqiqoti esa turizmning umumiy resurs iste'moli va ekologik izini o'lchashga qaratilgan. Demak, ushbu manbalar ekologik ta'sirni turli darajalarda yoritadi: biri ekoturizmning umumiy natijalarini, ikkinchisi resurs iste'molining yig'indi ta'sirini, uchinchisi esa hayvonlardan foydalanish bilan bog'liq muammolarni ko'rsatadi. Ilmiy adabiyotlar tahlilini huquqiy jihatdan chuqurlashtirish uchun Yevropa Ittifoqining 2004/35/EC-sonli Atrof-muhit uchun javobgarlik to'g'risidagi direktivasi alohida ahamiyatga ega [11]. Ushbu hujjat ekologik zararning oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni nazarda tutadi. Uning yondashuvi ekologik muammolarni faqat zarar yuz berganidan keyin pul bilan qoplash masalasi sifatida emas, balki zararni oldini olish va ekologik holatni tiklash vazifasi bilan birgalikda ko'rishga asoslanadi. Mazkur huquqiy yondashuv yuqorida ko'rib chiqilgan ilmiy tadqiqotlar bilan mazmunan bog'liq. Torsney va hammualliflar turistik faoliyat uchun aniq va qo'llanadigan ekologik talablar zarurligini ko'rsatsa, ekologik javobgarlik to'g'risidagi direktiva ekologik zarar yuz berganda uni oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan huquqiy majburiyatlarni belgilashning ahamiyatini namoyon etadi. Shu bilan birga, ilmiy maqolalar ekoturizmning amaliy ta'sirini o'rganish va ekologik mezonlarni shakllantirishga yordam bersa, normativ hujjat majburiyatlarning huquqiy doirasini belgilaydi. Shuning uchun ilmiy xulosalar va qonunchilik normalarini bir-birining o'rnida ishlatmasdan, ularni o'zaro to'ldiruvchi manbalar sifatida ko'rib chiqish lozim.

Direktivani O'zbekiston qonunchiligiga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etiladigan norma sifatida ko'rsatish mumkin emas. U ushbu maqolada xorijiy huquqiy tajriba va qiyosiy tahlil materiali sifatida qo'llanadi. Uning milliy huquq tizimi uchun ahamiyati ekologik zarar uchun javobgarlikni belgilashda profilaktik choralar, tiklash majburiyatlari va zarar yetkazgan subyektning xarajatlarini qoplash masalalarini birgalikda tahlil qilish imkonini berishidadir. O'zbekiston qonunchiligi bilan bog'liq holda, ''Turizm to'g'risida''gi Qonun va ''Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida''gi Qonun ekoturizmning huquqiy asoslarini o'rganish uchun muhim milliy manbalar hisoblanadi [5; 12].

MUHOKAMA

Ekoturizm faoliyatidagi huquqiy muammolardan biri ekologik talabning buzilishi bilan amalda ekologik zarar yuzaga kelgan holatni farqlashdir. Ushbu holatlar o'zaro bog'liq

bo’lsa-da, ularning huquqiy mazmuni bir xil emas. Ayrim vaziyatlarda belgilangan talabning buzilishi atrof-muhitga zarar yetkazilganligi isbotlanishidan qat’i nazar, qonunchilikda nazarda tutilgan javobgarlikni keltirib chiqarishi mumkin. Boshqa holatlarda esa ekologik zarar uchun kompensatsiya yoki uni bartaraf etish majburiyatini belgilashda zarar mavjudligi, uning xususiyati va tegishli huquqiy asoslar aniqlanishi zarur. O’zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 985-moddasi umumiy qoida sifatida g’ayriqonuniy harakat yoki harakatsizlik tufayli yetkazilgan zararni qoplash masalasini tartibga soladi. Kodeksning 986-moddasi esa kelgusida zarar yetkazilishi xavfi mavjud bo’lgan holatlarda uning oldini olishga qaratilgan talablar qo’yish imkoniyatini nazarda tutadi [13]. Ushbu normalar ekoturizm faoliyatida huquqiy himoyani faqat zarar yuz berganidan keyingi bosqich bilan cheklamaslik zarurligini ko’rsatadi. Biroq mazkur moddalarni muayyan ekologik vaziyatga tatbiq etishda maxsus ekologik normalar va javobgarlikning tegishli huquqiy asoslari ham hisobga olinishi lozim. Masalan, turistik obyekt hududida chiqindilarni belgilangan tartibda boshqarish talabi buzilgan bo’lsa, ushbu holat tegishli qonunchilik asosida baholanishi kerak. Agar chiqindilar tuproq yoki suvni ham ifloslantirgan bo’lsa, talab buzilishiga qo’shimcha ravishda ekologik zarar masalasi ham yuzaga kelishi mumkin. Bunday vaziyatda javobgarlikning bir nechta huquqiy asoslari mavjudligi ehtimoli tegishli normalar asosida tekshiriladi. Demak, ekologik talab buzilganligi haqidagi xulosa bilan zararning miqdori va uni qoplash majburiyati haqidagi xulosani avtomatik ravishda tenglashtirish mumkin emas.

Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi kodeksning 10-moddasida ma’muriy huquqbuzarlik tushunchasi belgilangan bo’lib, kodeksning tegishli normalarida tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanish qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik nazarda tutiladi [14]. Biroq ma’muriy jazo qo’llanilishi zararni qoplash masalasini har doim ham o’z-o’zidan hal qilmaydi. Shuning uchun huquqni qo’llash amaliyotida huquqbuzarlik uchun jazo, yetkazilgan zararni qoplash va ekologik oqibatlarni bartaraf etish masalalari o’zaro bog’liq, ammo huquqiy jihatdan alohida baholanishi lozim. Ekoturizm bilan bog’liq ekologik zarar ayrim hollarda bir shaxsning bevosita harakati natijasida yuzaga keladi. Boshqa holatlarda esa zarar turistik korxona faoliyati, tashrif buyuruvchilarning xatti-harakatlari, infratuzilma ekspluatatsiyasi va hududni boshqarishdagi kamchiliklar birgalikda ta’sir ko’rsatishi natijasida shakllanishi mumkin. Shu bois zarar aniqlanganining o’zi muayyan subyektning javobgarligini belgilash uchun yetarli emas. Zarar kelib chiqishiga olib kelgan harakat yoki harakatsizlik, tegishli shaxsning majburiyatlari va ular bilan yuzaga kelgan oqibatlar o’rtasidagi bog’liqlik aniqlanishi kerak. Mazkur muammo, ayniqsa, turistlar

oqimi ko’p bo’lgan hududlarda dolzarbdir. Masalan, tabiiy hududda o’simlik qoplamining shikastlanishi alohida turistlarning belgilangan yo’nalishdan chetga chiqishi, turistik tashkilot tomonidan yo’nalishlarning to’g’ri belgilanmagani yoki hududda tashrif buyuruvchilar harakatining yetarli boshqarilmagani bilan bog’liq bo’lishi mumkin. Ushbu ehtimollarning har biri alohida tekshirilishi lozim. Turistik tashkilotning faoliyatni tashkil etishdagi majburiyatlari mavjudligi uning har qanday ekologik zarar uchun avtomatik ravishda javobgar bo’lishini anglatmaydi. Xuddi shuningdek, turistning harakati zarar bilan bog’liq bo’lsa, boshqa subyektlarning o’z majburiyatlarini bajargan yoki bajarmagani ham zarur hollarda baholanishi mumkin.

Ekoturizm hududlarida ekologik zarar holatlarini huquqiy baholash uchun dalillarni qayd etish tizimini takomillashtirish muhim. Bunda hududning zarardan oldingi holati haqidagi ma’lumotlar, monitoring natijalari, foto va videomateriallar, turistik yo’nalishlar xaritalari, chiqindilarni olib chiqish bo’yicha hujjatlar hamda zarur hollarda ekspert xulosalaridan foydalanish mumkin. Bunday dalillar zararning ko’lami va ehtimoliy sabablarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, dalillarning maqbulligi va ishonchliligi tegishli protsessual talablar asosida baholanishi lozim. Zarar bir nechta omil ta’sirida yuzaga kelgan holatlarda javobgarlikni taqsimlash masalasi ham alohida e’tibor talab qiladi. Bunday vaziyatlarda faqat zarar aniqlangan hududga egalik qilish yoki uni boshqarish faktiga asoslanish o’rniga, tegishli subyektning huquqiy maqomi, zimmasidagi majburiyatlar va hodisaga qo’shgan hissasi o’rganilishi zarur.

Bu yondashuv bir tomondan javobgarlikdan asossiz ozod bo’lishning, ikkinchi tomondan esa aybi yoki tegishli huquqiy asosi aniqlanmagan subyektga javobgarlik yuklashning oldini olishga xizmat qiladi. Ekologik zarar miqdorini aniqlash masalasi huquqiy javobgarlikning amaliy samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Tabiiy muhitga yetkazilgan zarar har doim ham mol-mulkning bevosita qiymati orqali ifodalanmaydi. Masalan, tuproqning buzilishi, suv sifatining yomonlashishi yoki tabiiy yashash muhitining qisqarishi ekologik va iqtisodiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlarda zarar miqdorini aniqlash uchun tegishli soha bo’yicha tasdiqlangan hisoblash usullari, mavjud ekologik ma’lumotlar va mutaxassislarning xulosalari talab qilinishi mumkin.

O’zbekiston Respublikasining 2025-yil 24-fevraldagi O’RQ-1036-son ‘‘Ekologik ekspertiza, atrof-muhitga ta’sirni baholash va strategik ekologik baholash to’g’risida’‘gi Qonuni rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini aniqlash hamda uning atrof-muhit va inson salomatligiga salbiy ta’siri bilan

bog'liq xavflarni baholashga qaratilgan [10]. Ushbu qonun ekologik xavflarni faoliyatni amalga oshirish bosqichidagina emas, balki tegishli qarorlar qabul qilinishidan oldin ham ko'rib chiqishning huquqiy ahamiyatini ko'rsatadi. Biroq ekologik ekspertiza yoki ta'sirni baholashning mavjudligi ekologik zarar uchun javobgarlik masalasini o'z-o'zidan hal qilmaydi; zarar yuzaga kelgan holatda uning ko'lami va huquqiy oqibatlari alohida aniqlanishi kerak.

Ekologik zarar miqdorini aniqlash masalasi huquqiy javobgarlikning amaliy samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tabiiy muhitga yetkazilgan zarar har doim ham mol-mulkning bevosita qiymati orqali ifodalanmaydi. Masalan, tuproqning buzilishi, suv sifatining yomonlashishi yoki tabiiy yashash muhitining qisqarishi ekologik va iqtisodiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlarda zarar miqdorini aniqlash uchun tegishli soha bo'yicha tasdiqlangan hisoblash usullari, mavjud ekologik ma'lumotlar va mutaxassislarning xulosalari talab qilinishi mumkin. O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 24-fevraldagi O'RQ-1036-son ''Ekologik ekspertiza, atrof-muhitga ta'sirni baholash va strategik ekologik baholash to'g'risida''gi Qonuni rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini aniqlash hamda uning atrof-muhit va inson salomatligiga salbiy ta'siri bilan bog'liq xavflarni baholashga qaratilgan [15]. Ushbu qonun ekologik xavflarni faoliyatni amalga oshirish bosqichidagina emas, balki tegishli qarorlar qabul qilinishidan oldin ham ko'rib chiqishning huquqiy ahamiyatini ko'rsatadi. Biroq ekologik ekspertiza yoki ta'sirni baholashning mavjudligi ekologik zarar uchun javobgarlik masalasini o'z-o'zidan hal qilmaydi; zarar yuzaga kelgan holatda uning ko'lami va huquqiy oqibatlari alohida aniqlanishi kerak. Shu asosda ekoturizm obyektlarida ekologik holatni baholash uchun yagona universal ko'rsatkichdan foydalanish o'rniga, zararning turiga mos mezonlarni qo'llash maqsadga muvofiq. Masalan, chiqindilar bilan ifloslanish holatida ularning turi, hajmi, tarqalish maydoni va bartaraf etish xarajatlari muhim bo'lishi mumkin. Tabiiy o'simlik qoplamining buzilishida esa shikastlangan maydon, tiklanish imkoniyati va ekotizimning xususiyatlari e'tiborga olinishi mumkin. Bunday mezonlarni qo'llashda tegishli qonunchilikda belgilangan hisoblash tartiblari va vakolatli organlar tomonidan tasdiqlangan metodikalar ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi lozim.

Ekologik zararni pul bilan qoplash va tabiiy muhitni tiklash o'rtasidagi munosabat ham muhokama qilinishi zarur. Pul kompensatsiyasi yetkazilgan zararning qonunchilikda belgilangan tartibdagi qiymatini qoplashga xizmat qilishi mumkin. Biroq ayrim hollarda pul undirishning o'zi shikastlangan tabiiy hududni avvalgi holatiga qaytarish uchun yetarli

bo'lmasligi mumkin. Shu sababli ekologik zarar oqibatlarini bartaraf etish imkoniyati mavjud bo'lgan holatlarda tiklash choralarini ham ko'rib chiqish lozim. Bunda tiklashning maqsadi, bajarish muddati va natijalarni tekshirish tartibi zarar xususiyati hamda tegishli huquqiy talablar asosida belgilanishi kerak. Ekologik zarar uchun javobgarlikni takomillashtirishda xalqaro tajribadan qiyosiy-huquqiy manba sifatida foydalanish mumkin. Xususan, Yevropa Ittifoqining 2004/35/EC-sonli direktivasi ekologik zararning oldini olish va uni bartaraf etishga qaratilgan mexanizmlarni belgilaydi [3]. Ushbu hujjat O'zbekiston Respublikasida bevosita amal qiladigan milliy normativ-huquqiy hujjat sifatida talqin qilinmasligi lozim. Uning ilmiy-amaliy ahamiyati ekologik zararga javob berish jarayonida oldini olish va tiklash choralarining o'rnini qiyosiy jihatdan o'rganish imkoniyatida namoyon bo'ladi. Milliy qonunchilikni takomillashtirish nuqtayi nazaridan xalqaro tajribadan olinishi mumkin bo'lgan asosiy saboq — ekologik talablar, monitoring, javobgarlik va tiklash choralarini o'zaro bog'langan tartibda tashkil etishdir. Bunda boshqa huquqiy tizimdagi mexanizmlarni o'zgartirmasdan ko'chirish emas, balki ularning maqsadi, huquqiy asoslari va O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini baholash muhimdir.

Shu munosabat bilan muallif quyidagi takliflarni ilgari suradi. Birinchidan, ekoturizm obyektlarining ekologik xavfini baholashda faoliyat turi, hududning ekologik sezgirligi va turistik yuklamani hisobga oladigan mezonlarni qo'llash imkoniyatini o'rganish lozim. Ikkinchidan, turistik korxonalar va tabiiy hududlarni boshqaruvchi subyektlarning ekologik majburiyatlarini amaldagi qonunchilik asosida tizimlashtirish, ularning bajarilishini tekshirish uchun tushunarli mezonlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, ekologik zarar yuzaga kelganida dalillarni qayd etish, zarar miqdorini hisoblash va tiklash choralarining bajarilishini baholash mexanizmlarini o'zaro muvofiqlashtirish zarur. To'rtinchidan, ushbu takliflarni amalga oshirishdan oldin ularning amaldagi huquqiy tartibga solish bilan qay darajada qamrab olinganini aniqlash va takroriy tartiblarni joriy etishdan qochish kerak. Ushbu takliflar ekologik javobgarlikni faqat huquqbuzarlikdan keyin qo'llanadigan chora sifatida emas, balki turistik faoliyatni ekologik jihatdan mas'uliyatli tashkil etishga undaydigan huquqiy vosita sifatida rivojlantirishga qaratilgan. Biroq ularning amaliy samaradorligi tegishli davlat organlarining vakolatlari, mavjud nazorat tizimi, ekologik monitoring ma'lumotlarining sifati va turistik subyektlarning majburiyatlarini bajarish imkoniyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

XULOSA

Ushbu choralarning samarasi esa ularning amaldagi qonunchilik, vakolatli

organlarning faoliyati va turistik subyektlarning majburiyatlari bilan qay darajada muvofiqlashtirilganiga bog'liq. Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud. Ishning asosiy qismi ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilishga asoslanganligi sababli, O'zbekistondagi ekoturizm obyektlarida ekologik zarar yetkazilishi holatlarining ko'lami va javobgarlik mexanizmlarining amaliy samaradorligi empirik ma'lumotlar asosida to'liq baholanmadi. Shu sababli tadqiqotda ilgari surilgan xulosalarni yanada chuqurlashtirish uchun ekologik nazorat tekshiruvlari, sud hujjatlari va ekologik zararni hisoblash amaliyotini o'rganish zarur. Bunday ma'lumotlar qonunchilikni qo'llashda yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va taklif etilayotgan choralarning amaliy ahamiyatini baholash imkonini beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ekoturizm obyektlarining ekologik xavf darajasi, ekologik talablarning bajarilishi va zarar oqibatlarini bartaraf etish samaradorligini o'zaro bog'liq holda o'rganish maqsadga muvofiq. Shuningdek, turli tabiiy hududlarda ekologik zarar uchun javobgarlikni belgilash amaliyotini qiyosiy tahlil qilish, zarar miqdorini aniqlashda qo'llanadigan mezonlarni baholash va tabiiy muhitni tiklashga qaratilgan choralar natijalarini o'rganish ushbu sohadagi ilmiy qarashlarni yanada rivojlantirishi mumkin. Umuman olganda, ekoturizm faoliyatidan kelib chiqadigan ekologik zarar uchun huquqiy javobgarlikni takomillashtirish ekologik talablarni aniq belgilash, javobgarlikni qonuniy va dalillarga asoslangan holda qo'llash hamda yetkazilgan zararning oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan mexanizmlarni izchil rivojlantirishni talab qiladi. Mazkur vazifalarni amalga oshirish turistik faoliyatni ekologik jihatdan mas'uliyatli tashkil etish, tabiiy resurslarni muhofaza qilish va barqaror turizmni rivojlantirish o'rtasidagi muvozanatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jing Tian and Jing Li. (2022). Analysis and treatment of the conflict between sustainable development and environmental protection based on the ecotourism concept. Frontiers in Environmental Science, 10, 1056643.

2. Marselo Kanteiro, Fernando Kordova-Tapia, Alejandro Brazeiro.(2018).Tourism impact assessment: A toll to evaluate the environmental impacts of touristic activities in Natural Protected Areas. Tourism Management Perspectives, 28, 220–227.

3. Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council on environmental liability // Official Journal of the European Union. – 30.04.2004. – L 143. – P. 56–75.

4. Canada National Parks Act (S.C. 2000, c. 32) // Justice Laws Website. – URL: https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/n-14.01/FullText.html

5. ‘‘Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida’‘gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – 09.12.1992. – 754-XII-son.

6. Bhat, P. I. (2020). Idea and Methods of Legal Research. Oxford University Press. “Doctrinal Legal Research as a Means of Synthesizing Facts, Thoughts, and Legal Principles.” Oxford.

7. Stronza, A. L., Hunt, C. A., & Fitzgerald, L. A. (2019). Ecotourism for Conservation? Annual Review of Environment and Resources, 44, 229–253. https://doi.org/10.1146/annurev-environ-101718-033046

8. Torsney, A., O’Driscoll, P., & Buckley, Y. M. (2025). Defining ecotourism for mainstream application and to support sustainable tourism governance. Ecological Solutions and Evidence, 6, e70050.

9. Marzouki, M., Froger, G., & Ballet, J. (2012). Ecotourism versus Mass Tourism: A Comparison of Environmental Impacts Based on Ecological Footprint Analysis. Sustainability, 4(1), 123–140. https://doi.org/10.3390/su4010123

10. Moorhouse, T., D’Cruze, N. C., & Macdonald, D. W. (2017). Unethical use of wildlife in tourism: what’s the problem, who is responsible, and what can be done? Journal of Sustainable Tourism, 25(4), 505–516. https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1223087

11. European Parliament and Council. (2004). Directive 2004/35/EC on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0035

12. O’zbekiston Respublikasi. (2019-yil 18-iyul). Turizm to’g’risidagi O’RQ-549-son Qonun. Qonunning amaldagi tahriri va rasmiy matni LexUZ orqali tekshirilishi lozim: https://lex.uz/uz/acts/-4428097

13. O’zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Ikkinchi qism. 985–986-moddalar.

14. O’zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi kodeksi. 10-modda.

15. O’zbekiston Respublikasining 2025-yil 24-fevraldagi O’RQ-1036-son ‘‘Ekologik ekspertiza, atrof-muhitga ta’sirni baholash va strategik ekologik baholash to’g’risida’‘gi Qonuni.